

فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال دهم، شماره چهارم (پیاپی ۳۸)، زمستان ۱۴۰۰

شاپای چاپی ۲۳۲۲-۲۱۳۱ شاپای الکترونیکی ۴۷۶X-۲۵۸۸

<http://serd.khu.ac.ir>

صفحات ۱۱۷-۱۴۰

مدل سازی مفهومی عوامل تأثیر گذار بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی با رویکرد سیستمی مورد: روستاهای شهرستان محلات

کبریا مرادی؛ دکتری جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

حمدااله سجاسی قیداری*؛ دانشیار جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

حمید شایان؛ استاد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

امیدعلی خوارزمی؛ استادیار جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۰۳/۱۴

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۵/۲۳

چکیده

امروزه اغلب برنامه ریزان توسعه روستایی به این نتیجه رسیده اند که مناسب ترین راهبرد پاسخگویی به چالش های اقتصادی در مناطق روستایی تشویق روستاییان به فعالیت های کارآفرینانه می باشد. یکی از حوزه های شکل گیری فعالیت های کارآفرینانه در مناطق روستایی، گردشگری کشاورزی است که تحت تأثیر عوامل و نیروهای متعددی می باشند. لذا هدف از پژوهش حاضر شناسایی ابعاد و مؤلفه های مؤثر بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی و مدل سازی مفهومی این عوامل در قالب رویکرد سیستمی می باشد. بنابراین پژوهش حاضر از نظر هدف یک پژوهش کاربردی و از نظر نتیجه یک پژوهش اکتشافی و با روش کیفی - کمی است. به منظور بررسی میزان تأثیر هر یک از متغیرها در مدل عوامل علی، تعداد ۳۰ پرسشنامه در اختیار نخبگان اجرایی و دانشگاهی قرار گرفت. برای ترسیم مدل مفهومی علی و معلولی بر اساس مدلسازی سیستم پویا از نرم افزار Vensim و برای تجزیه و تحلیل داده ها از آمار توصیفی و استنباطی (تک نمونه ای و آزمون فریدمن) در نرم افزار SPSS استفاده شده است. نتایج پژوهش بر اساس آزمون t نشان می دهد که تأثیر عامل سیاست گذاری بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی دارای رتبه اول می باشد و عامل امکانات و خدمات گردشگری، عوامل فرهنگی - اجتماعی، مهارت های فردی و ظرفیت های محلی کشاورزی به ترتیب در رتبه های بعدی قرار گرفته اند.

واژگان کلیدی: کارآفرینی، گردشگری کشاورزی، کسب و کارهای کارآفرینانه، توسعه روستایی، شهرستان محلات.

* Ssojasi@um.ac.ir

(۱) مقدمه

امروزه ساختار اقتصادی دنیا با گذشته به طور اساسی تفاوت دارد. توسعه اقتصادی دنیای امروز بر پایه نوآوری و خلاقیت و استفاده از دانش استوار است. بنابراین یکی از ویژگی های بارز اقتصادی امروز، تغییرات سریع است. لذا کشورهایی می توانند در چنین اقتصادی موفق باشند که قابلیت تطبیق با این تغییرات را داشته باشند. نگاهی به سیر تاریخی نظریات توسعه اقتصادی نشان می دهد که جدیدترین آن ها تأکید دارند که توسعه صنعت و پیشرفت در اقتصاد یک جامعه مبتنی بر تغییر ایده ها و خلق نوآوری ها است و بدون قرار گرفتن در صف پیشروان علم و نوآوری، هیچ کشوری در پیمودن سریع مسیر توسعه موفق نخواهد بود. براین اساس اکثر کشورها در سرتاسر جهان برنامه هایی اتخاذ کرده اند تا از کارآفرینی در جوامع خود حمایت کنند (Obaji & Olugu, 2014: 109). امروزه در کشورهای در حال توسعه، فعالیت های کارآفرینانه محور به عنوان ابراز کلیدی و اساسی جهت تغییر ساختار جامعه می باشد که طی چند دهه گذشته، زمینه ایجاد فرصت های شغلی، تحرک اجتماعی، انعطاف پذیری اقتصادی و ترویج نوآوری را موجب شده است (سجاسی قیداری و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۵۵). در این راستا صاحب نظران بین المللی بر این باورند که جدا از سیاست ها و استراتژی های کلان توسعه و توسعه ای اقتصادی، باید به طور ویژه به امر توسعه روستاها و ریشه کنی فقر گسترده ی حاکم بر آن ها نیز پرداخت. بدون تردید روستاهای عصر حاضر با تحولات و تهدیدات گسترده ای روبرو هستند. لذا کشورهای مختلف استراتژی های متنوعی را با توجه شرایط و امکانات موجود در این زمینه بکار گرفته اند که یکی از مهمترین این استراتژی ها، توسعه ی فعالیت های کارآفرینانه در مناطق روستایی است (کرد و آبتین، ۱۳۹۲: ۱۱). بنابراین کارآفرینی نقش بسیار کلیدی در رشد و توسعه ی اقتصادی جوامع دارد و با توجه به این که توسعه ی روستایی نقش بسیار مهمی در توسعه جوامع ایفا می کند، به همین جهت امروزه اغلب برنامه ریزان توسعه روستایی به این نتیجه رسیده اند که مناسب ترین راهبرد پاسخگویی به چالش های اقتصادی در مناطق روستایی تشویق روستاییان به فعالیت های کارآفرینانه می باشد. یکی از مشکلات اساسی کشور نیز در چند دهه اخیر، بیکاری روستاییان و مهاجرت آنان به شهرها بوده که باعث شده بسیاری از روستاهای کشور دچار کاهش جمعیت شوند (کریمی، ۱۳۹۳: ۱۰۴). بنابراین شناخت دقیق مسائل مربوط به روستاها از اهمیت بسیار برخوردار است. زیرا ریشه تمامی مشکلات و مسائل عقب ماندگی، مثل فقر گسترده، نابرابری در حال رشد، رشد سریع جمعیت و بیکاری فزاینده، در مناطق روستایی قرار دارد. لذا آینده نگری و برنامه ریزی جامع توسعه روستایی از ضروریات است. لذا کارآفرینی عنصری ضروری برای رشد و بهروری مناطق روستایی محسوب می شود (برقی و همکاران، ۱۳۹۷: ۵۵). در روستاها ظرفیت های ناشناخته ای جهت راه اندازی فعالیت های کارآفرینانه وجود دارد که با شناسایی آن ها می توان در جهت برنامه ریزی بهتر، اشتغالزایی و کارآفرینی از آن ها استفاده نمود. به جهت وسعت فعالیت های متنوع در مناطق روستایی، کسب و کارهای متنوعی در حوزه کشاورزی امکان شکل گیری دارند که یکی از آن ها در حوزه گردشگری کشاورزی است. در مناطق روستایی، کسب و کارهای کوچک پایه و اساس گردشگری هستند؛ زیرا فرصت های کسب تجارب گردشگری را برای گردشگران فراهم کرده و منطقه را جذاب می سازند.

گردشگری اغلب به مثابه یکی از بهترین فعالیت‌هایی قلمداد می‌شود که منجر به احیای مجدد ساختار اجتماعی و اقتصادی مناطق روستایی و جوامع آنها می‌شود (Pato & Kastenholz, 2017: 1). لذا توسعه فعالیت‌های کارآفرینانه در گردشگری به طور عام و در گردشگری کشاورزی به طور خاص می‌تواند به عنوان پیش‌شرط رشد و توسعه اقتصادی جوامع روستایی باشد. گردشگری کشاورزی می‌تواند نیازهای روز افزون عموم مردم به فعالیت‌های بیرون از خانه و در طبیعت آزاد را برآورده کرده و در عین حال ابزاری اقتصادی برای کشاورزان فراهم کند تا بتوانند چشم اندازهای طبیعی و زمین‌های کشاورزی را حفظ کنند (Dragoi & et al., 2017: 8). در واقع می‌توان گفت گردشگری کشاورزی یک کسب و کار خانوادگی ابداعی است که در مناطق روستایی شکل می‌گیرد و مبتنی بر ارائه مجموعه پیچیده‌تری از خدمات است و هدف آن ارائه تجارب روستایی به منظور برآوردن نیازهای طبیعی، اجتماعی و فرهنگی مشتریان است. در کل می‌توان گفت که گردشگری کشاورزی یک رویکرد استراتژیک برای غلبه بر رکود اقتصادی در مناطق روستایی است (Kenebayeva, 2014: 29). همچنین توجه به فعالیت‌های کارآفرینانه در گردشگری کشاورزی، ایجاد و توسعه آن گام مثبتی در جهت ایجاد فضای مناسب جهت توسعه مناطق روستایی، کاهش نرخ بیکاری، تعادل ساختاری و توسعه در شهرها و روستاها خواهد بود. جذابیت روز افزون گردشگری کشاورزی در سالهای اخیر و فرصت‌های کسب و کار ناشی از آن (کارآفرینی و تولید درآمد در عین حفظ محیط زیست) باعث شده است که گردشگری کشاورزی به عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی کارآفرینی در مناطق روستایی و یکی از روش‌های حمایت از توسعه ماندگار محلی شود. لذا گردشگری کشاورزی می‌تواند به کاهش مهاجرت جمعیت جوان به مناطق شهری کمک کند و مانع از خالی شدن فضاهای روستایی گردد و در عین حال فرصت‌های شغلی برای زنان فراهم کند. علاوه بر این باعث بهبود کیفیت زندگی در مناطق روستایی، توسعه یک سبک زندگی روستایی لذت بخش و مفرح شده و زمینه تنوع بخشی به فعالیت‌های کشاورزی را نیز فراهم می‌سازد (Dragoi & et al., 2017: 8). از آنجایی که در گردشگری کشاورزی، خدمات و محصولات در یک بسته پیچیده ترکیب می‌شوند تا یک تجربه روستایی کلی ایجاد کنند و در نهایت نیازهای تفریحی، اجتماعی و فرهنگی گردشگران کشاورزی را برآورده کنند لذا باید توجه داشت که عوامل و نیروهای متعددی در شکل‌گیری و توسعه کارآفرینی گردشگری کشاورزی در مناطق روستایی تأثیرگذار می‌باشند و برای نیل به این هدف باید بستر و زمینه اجتماعی، فرهنگی و سیاسی مناسبی وجود داشته باشد. به عبارت دیگر برخورداری از سطوح بالای فعالیت‌های کارآفرینانه در مناطق روستایی مستلزم ایجاد و توسعه زمینه‌های آن است. در مجموع می‌توان گفت در صورت مهیا بودن شرایط اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی لازم در مناطق روستایی و در صورتی که توانمندی‌ها و مهارت‌های کارآفرینانه در افراد وجود داشته باشد، افراد به سوی ایجاد و راه اندازی یک کسب و کار کشیده خواهند شد. همچنین باتوجه به اینکه کارآفرینی در همه حوزه‌ها از جمله گردشگری کشاورزی مظهر یک پدیده پیچیده می‌باشد و گردشگری کشاورزی نیز بعنوان یک سیستم پیچیده، دربرگیرنده‌ی گستره‌ی بزرگی از تعاملات میان عناصر اقتصادی، زیست محیطی، اجتماعی، تکنیکی و مالی است (Jakulin, 2016: 5). با توجه به اینکه توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری

کشاورزی در چارچوب عواملی قرار می گیرد که محیط یک سیستم را تشکیل می دهد. بنابراین باید تمام این عوامل مورد بررسی قرار گیرند. زیرا این عوامل به گونه ای با هم مرتبط هستند و به طور مستقیم و غیر مستقیم بر یکدیگر تأثیر گذار می باشند. لذا تفکر سیستمی به عنوان یک روش برای درک مکانیسم های مؤثر بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی مناسب است.

مناطق روستایی شهرستان محلات به دلیل برخورداری از جاذبه های زیبا و کم نظیر کشاورزی از جمله مزارع و باغات پرورش گل و گیاه زینتی، کوچه باغ های زیبا، وجود آداب و رسوم، غذاهای محلی پتانسیل و توانمندی قابل توجهی در زمینه توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه در حوزه گردشگری کشاورزی دارد. ولی در سال های اخیر به دلیل افت فعالیت های کشاورزی در منطقه مورد مطالعه، بسیاری از فعالیت های اقتصادی روستا و سطح درآمد کشاورزان دچار افول شده و افزایش بیکاری منجر به مهاجرتی شده است. از سوی دیگر در منطقه مورد مطالعه توسعه گردشگری کشاورزی به علت وجود تقاضاهای جدید گردشگران و نیاز به تنوع محصولات و خدمات گردشگری کشاورزی می تواند زمینه ای برای توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی فراهم آورد. در این راستا شناسایی عوامل و مؤلفه های کلیدی در توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه به عنوان یک سیستم پیچیده می تواند به احیای مناطق روستایی این منطقه کمک نموده و در تحقق اهداف کارآفرینی در مناطق روستایی مؤثر می باشد.

بنابراین شکل گیری کسب و کارهای کارآفرینانه در حوزه گردشگری کشاورزی نیازمند اتخاذ رویکرد سیستمی و بررسی عوامل علی مؤثر بر آن می باشد. لذا در این پژوهش سعی بر آن خواهد شد که با تعیین ابعاد و مؤلفه های کسب و کارهای کارآفرینانه و با توجه به چارچوب ها و مدل های مطالعه شده، ابعاد و مؤلفه های پیشنهادی برای توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه در حوزه گردشگری کشاورزی مشخص شود و مدل نظری توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه در گردشگری کشاورزی براساس مدل علیت ارائه شود. در این راستا سئوالات کلیدی پژوهش را بدین صورت می توان شکل بندی کرد: عوامل کلیدی و میزان اثرگذاری هر عامل بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی روستایی کدامند؟ و مدل مفهومی علی کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی بر اساس روابط بین عوامل با رویکرد سیستمی چگونه است؟

۲) مبانی نظری

گردشگری اساس توسعه اقتصادی و فرهنگی است و پس از اواسط قرن بیستم بود که شروع به رشد مداوم کرد و اکنون به یکی از بخش های اصلی در اقتصاد جهان تبدیل شده است (Chronopoulou, 2013: 7). رشد فزاینده شهرنشینی در دهه های اخیر سبب شده است که توجه به صنعت توریسم به عنوان بزرگترین و متنوع ترین صنعت و نیز به عنوان هدفی قابل حصول در فرآیند توسعه پایدار، مورد توجه قرار گیرد (بزم آرا بلشتی و همکاران، ۱۳۹۶: ۹۶). گردشگری با همه مضامین علمی و فلسفی ای که در آن نهفته است، یک عمل اقتصادی است و پیش بینی می شود که یکی از بزرگترین محرک های

اقتصادی قرن حاضر باشد. از این رو از گردشگری به عنوان صنعت هزاره سوم یاد می‌کنند که همه جوامع به دنبال بالا بردن سهم خود از آن هستند (نوری و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۴۱). در واقع گردشگری در مناطق روستایی بعنوان نوشدارویی حل مشکلاتی است که ساکنین روستا با آنها مواجه هستند، زیرا به دلیل افت اقتصاد روستایی طی چند دهه اخیر و توجه قابل ملاحظه دولت‌ها به منافع اقتصادی حاصل از گردشگری به خصوص در مناطق روستایی به علت همگامی و سازگاری با شتاب اقتصادی جهانی و بدین علت که گردشگری روستایی پویایی جهان را که بر اثر جهان‌سازی در حال بین رفتن است حفظ کرده و به فضای غم بار حاصل از اجبار جهانی‌سازی دنیا رنگ تازه می‌بخشد؛ پیش از پیش مورد توجه صاحب نظران توسعه روستایی قرار گرفته است (Okech & et al., 2012: 37). حال با توجه به اینکه گردشگری روستایی در اشکال مختلفی ظاهر شده. یکی از گونه‌های گردشگری روستایی که موجب جذب گردشگر در مناطق روستایی می‌شود گردشگری کشاورزی می‌باشد که در سال‌های اخیر در کشورهای مختلف به عنوان عامل کلیدی برای توسعه‌ی محلی به ویژه برای مناطق حاشیه‌ای و روستایی و مکان‌هایی که میراث زیست محیطی و فرهنگی دارند، معرفی شده است (Dragoi & et al., 2017: 8).

لذا در دهه‌های اخیر رشد بین‌المللی گردشگری کشاورزی در اقتصادهای روستایی، شماری از مباحث مهم مرتبط با سیاست برای برنامه‌ریزی توسعه محلی را مطرح ساخته است که مهمترین این مباحث مربوط به توسعه تولید و حمایت از کارآفرینی در گردشگری کشاورزی می‌باشد. گردشگری کشاورزی به عنوان زیرمجموعه‌ی گردشگری روستایی، دربرگیرنده‌ی تجارب تفریحی از جمله بازدید مکان‌های روستایی یا محیط‌های روستایی با هدف شرکت کردن و یا تجربه کردن آن فعالیت‌ها، رویدادها و یا جاذبه‌هایی است که در مناطق شهرنشین شده در دسترس نمی‌باشند (Rogerson & Rogerson, 2014: 96). به عبارتی دیگر گردشگری کشاورزی بخشی از گردشگری روستایی است که منبع آن مناطق حومه و روستاها بوده و به مناطقی مربوط می‌شود که شهرنشینان از آن به عنوان مکانی آرام و تفریحی استفاده می‌کنند که در تماس مستقیم با طبیعت باشد و مستقیماً در فعالیت‌های کشاورزی مثل غذا دادن به حیوانات، چیدن میوه و محصولات از روی زمین، مشارکت در فرایند سازندگی و غیره شرکت کند (Kenebayeva, 2014: 29). در واقع می‌توان گفت گردشگری کشاورزی مجموعه مدل‌های کسب و کار است که تولیدات کشاورزی را با ارائه خدمات میزبانی در هم آمیخته و جدای از اهمیت اقتصادی این مقوله برای بخش کشاورزی و گردشگری به جهت تحقق مدل‌های کسب و کار و کمک به بهبود اقتصاد محلی، ابزار بسیار مهمی برای کارآفرینان شده است (Gregorio, 2017: 120). در واقع گردشگری کشاورزی حلقه گمشده‌ای است در یک سیستم زراعی با کیفیت که منابع کشاورزی، گردشگری، محیطی، فرهنگی و تاریخی را به هم پیوند می‌دهد. همچنین می‌تواند معرف مهمترین نوآوری در بخش تولید باشد که همیشه دغدغه کشاورزی ملی بوده است و با دیگر اشکال سنتی زمین‌های کشاورزی متفاوت است. گردشگری کشاورزی، درضمن پاسخگویی به نیازهای گردشگران، فرصت‌های خوبی را برای کار و اشتغال، حفظ و توسعه چشم اندازهای روستایی و تنوع زیستی ایجاد می‌کند. به عبارت دیگر گردشگری کشاورزی نوع خاصی از ابداع و نوآوری در مدل سنتی کسب و کار است (Broccardo & et

2: 2017, al.). همچنین با توجه به اینکه اکثر ارائه کنندگان خدمات گردشگری کشاورزی، کسب و کارهای خرد و خانگی هستند که بر مبنای ابتکارات فردی و با دانش اندک از نیازهای بازار و مهارت‌های کسب و کار فعالیت می‌کنند؛ ارائه خدمات تجربی مستلزم دانستن نیازهای فردی مشتری‌ها و آشنایی با رفتارهای آنهاست. لذا مفهوم گردشگری خلاق به عنوان یک استراتژی موفق با استفاده نوآورانه و خلاقانه از دارایی‌های یک مقصد گردشگری می‌تواند موجب افزایش تجارب گردشگران و تبدیل آنها به تجارب خلاقانه و ارزش آفرین برای مشتریان شود. در این راستا می‌توان از این رویکرد در مقاصد گردشگری-کشاورزی استفاده کرد. زیرا مهارت‌های خلاقانه برای ارائه دهندگان خدمات محلی لازم است و به آنها کمک می‌کند تا محتوای تجارب کشاورزی ارائه شده را بهبود داده و خدمات جدید و رقابتی‌تری را به گردشگران ارائه دهند (Kenebayeva, 2014: 31). در واقع می‌توان گفت گردشگری کشاورزی در مناطق روستایی، نقش راهبردی در توسعه اقتصادی آنها دارد که هم دارای تأثیرات مستقیم (ایجاد شغل‌های جدید) و هم پیامدهای غیر مستقیم (حمایت از صنایع مربوطه مانند کشاورزی و فرآوری مواد غذایی، حمل و نقل و تجارت) می‌باشد. علاوه بر این کارآفرینی در گردشگری کشاورزی، ویژگی کارآفرینی را نیز به فعالیت‌های گردشگری کشاورزی اضافه کرده است که از آن میان می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: استفاده از فرصت‌های موجود در بازار، سازگاری با تغییرات از طریق استفاده از رویکردهای انعطاف پذیر، استفاده از ابداع و نوآوری‌ها و در نظر گرفتن ریسک‌های سرمایه گذاری در زمینه کسب و کارهای جدید در مناطق روستایی (Dragoi & et al., 2017: 8). لذا گردشگری کشاورزی منافع زیادی برای جوامع به همراه داشته و نسبت به سایر اشکال کارآفرینی، کشاورزی پایدار را در حجم گسترده‌تری نمایش می‌دهد (Gao & et al., 2013: 365). گردشگری کشاورزی یک مفهوم ترکیبی است که مؤلفه‌های دو صنعت پیچیده فرهنگ کشاورزی و گردشگری از طریق رویکرد کارآفرینانه در آن با هم ادغام شده است تا برای میزبان، بازارهای پر سود جدیدی با ارائه محصولات و خدمات ایجاد کرده و تجربه‌های سودمندی از سفرها را برای گردشگران فراهم کند. بنابراین اگر مؤلفه‌های مختلف به صورت استادانه و ماهرانه با هم ترکیب شوند و گردشگری کشاورزی به روش جدیدی پیاده و اجرا شود، کارآفرینان این حرفه می‌توانند به مزیت رقابتی دست یافته و از طریق ایجاد تجارب به یاد ماندنی برای مشتری‌های هدف، ارزش خلق کنند (Kenebayeva, 2014: 32). با توجه به مزایای بیشمار توسعه گردشگری کشاورزی در مناطق روستایی همچون: ایجاد درآمد ثانویه برای کشاورزان، توسعه بازارهای جدید مصرف و افزایش آگاهی نسبت به محصولات محلی، حفظ چشم اندازهای کشاورزی، توسعه گردشگری کشاورزی باعث جذب کسب و کارها و صنایع کوچک خواهد شد، ایجاد زیرساخت‌های خاص، کمک به آموزش مشتریان و گردشگران درباره کشاورزی و میراث مناطق روستایی، تقویت هویت جوامع روستایی و تأکید بر اهمیت گردشگری کشاورزی در جوامع محلی و کمک به ایجاد برند سازی برای خدمات و محصولات گردشگری-کشاورزی را شکل خواهد داد (Barbieri, 2013: 256). اما نکته‌ای که در توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه در حوزه گردشگری کشاورزی باید مورد توجه قرار گیرد عوامل تأثیر گذار در تسهیل آن و

¹- Creative tourism

تبیین مدلی جامع است که بر مبنای آن سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان، اقدام به تعیین راهبردهای مؤثر برای توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه در حوزه گردشگری کشاورزی و توسعه مناطق روستایی کنند. از آنجایی که دنیای ما درگیر پیچیدگی‌های بسیاری است درک سیستم‌ها و فهم روابط در هم تنیده حاکم بر آن‌ها همواره کار ساده و شفافی نیست این پیچیدگی می‌تواند ترکیبی باشد از روابط، تعداد و گستره عناصر این سیستم یا پویایی ناشی از جنبه‌های پویای عناصر و در نتیجه رفتار برخلاف شهود در طی زمان است (Chaker & et al., 2015: 29). در واقع تفکر سیستمی یک روش تحقیق است که برای درک مکانیسم‌های عامل متغیرها استفاده می‌شود. همچنین شامل یک سیستم کامل برای شناسایی مشکلات آن است که راهبردهای توسعه منجر می‌شود (Choi & et al., 2017: 8). اساس مدل سازی پویایی سیستم نمودار حلقه سببی (CLD) است این نمودار در واقع تصویر گرافیکی روابط و حلقه‌های بازخورد میان عناصر یک سیستم است. در حلقه بازخورد یک جز ممکن است روی جز دیگر اثر گذاشته و تغییر آن را سبب شود. این تأثیر به اجزای دیگر حلقه نیز انتقال یافته و سبب می‌شود تغییر بار دیگر به جزء اولیه باز گردد علاوه براین زمانی این تغییر در سراسر حلقه عنصر اولیه سبب تقویت حلقه قوی‌تر می‌شود. در غیر این صورت به آن حلقه تعادل می‌گویند. نمودار حلقه سببی قطبیت تأثیر به وجود آمده را نیز پر رنگ‌تر می‌کند. علائم مثبت (+) و منفی (-) کنار هر فلش و نوع تأثیر را نشان می‌دهد. پیوند مثبت به این معناست که چنانچه علت افزایش یابد معلول بالاتر از آنچه در غیر آن به وجود می‌آید، افزایش می‌یابد. به همین ترتیب پیوند، منفی حاکی از این است که اگر علت افزایش یابد معلول پایین‌تر از آنچه در غیر آن به وجود می‌آید کاهش می‌یابد (Chaker & et al., 2015: 29). روش شناسی استفاده از تمام نظرات بعنوان یک کل را میسر می‌سازد. مزیت اصلی روش شناسی سیستم امکان تجربه سناریوهای مدل در زمانی است که داده‌ی محدودی در دسترس است، که به سیاست‌گذاران اطلاعاتی در رابطه با پاسخ بالقوه‌ی سیستم‌ها به سیاست‌های مختلف قبل از هر نوع تصمیم‌گیری را می‌دهد (Jakulin, 2016: 6). تصمیم‌گیری در گردشگری کشاورزی یک فعالیت پیچیده است که نیازمند رویکرد علی برای نتایج مطلوب است. بنابراین روش‌شناسی دینامیک برای فهمیدن سیستم‌های مؤثر بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی مناسب است.

باتوجه به مسئله پژوهش در ادامه برخی از مطالعات در زمینه گردشگری کشاورزی در ایران و جهان مورد بررسی قرار می‌گیرد.

حیدری و همکاران (۱۳۹۵)، در پژوهشی تحت عنوان تحلیل عوامل مؤثر بر مشارکت اجتماع محلی در برنامه‌ریزی توسعه گردشگری کشاورزی، مطالعه موردی: نواحی روستایی بخش مرکزی شهرستان تنکابن، نشان می‌دهند که متغیرهای اجتماعی، نهادی، اقتصادی و محیطی از دیدگاه ساکنان در راستای ایجاد و توسعه گردشگری کشاورزی در شرایط مطلوبی قرار دارد. عامل اقتصادی مهمترین عامل تأثیرگذار بر مشارکت جامعه در ایجاد و توسعه گردشگری کشاورزی می‌باشد. در این راستا پیشنهاد می‌شود که بانک‌ها و نهادهای دولتی در زمینه‌ی توسعه گردشگری کشاورزی، مشارکت بیشتری داشته باشند.

1- Causal Loop Diagrams

شمس و همکاران (۱۳۹۵)، در پژوهشی تحت عنوان، تحلیل و ارزیابی کاربرد روش تحلیل سلسله مراتبی فازی در اولویت بندی سناریوهای توسعه‌ی گردشگری روستایی (مطالعه موردی: استان مازندران)، یافته‌های این پژوهش به سه سناریو؛ توسعه گردشگری سلامت، گردشگری روستاهای بکر و گردشگری خوراک اشاره دارد و سرمایه‌گذاری در حوزه تحقق این سه سناریو می‌تواند راهکار خوبی برای توسعه گردشگری روستایی باشد.

نوری و همکاران (۱۳۹۶)، در پژوهشی تحت عنوان تحلیلی بر میزان رضایت‌مندی در زمان‌های اوج ورود به شهرستان محلات، به شناسایی مهم‌ترین مؤلفه‌های مؤثر بر رضایت‌مندی گردشگران گل و گیاه شهرستان محلات با روش تحلیل عاملی اکتشافی پرداخته‌اند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که بیشترین رضایت‌مندی گردشگران مربوط به جاذبه‌های گردشگری گل و گیاه و مؤلفه‌های آن و نیز عامل خدماتی و مؤلفه‌های آن است که این دو عامل مجموعاً ۴۵ درصد واریانس متغیر وابسته را توضیح می‌دهند. کمترین رضایت‌مندی گردشگران نیز مربوط به عامل تبلیغات و مؤلفه‌های آن و نیز عامل زیرساختی است که ۱۱ درصد واریانس را تبیین می‌کنند. لذا استراتژی‌ها و برنامه‌ریزی‌های توسعه گردشگری گل و گیاه منطقه باید روی تقویت جاذبه‌ها و رفع دافعه‌های موجود متمرکز گردد.

سامانی قطب آبادی و همکاران (۱۳۹۶)، در پژوهشی تحت عنوان شناسایی ظرفیت‌های گردشگری کشاورزی در شهرستان جهرم با استفاده از مدل توز، به بررسی پتانسیل‌های گردشگری کشاورزی در شهرستان جهرم از دیدگاه مدیریت استراتژیک می‌پردازند، نتایج تجزیه و تحلیل با استفاده از مدل SOWT نشان می‌دهد استراتژی «تهاجمی» و «حفظ و نگهداری» و «تأکید بر توسعه گردشگری به دلیل مطرح بودن شهرستان جهرم به عنوان قطب گردشگری و تقاضای گردشگران جهت بازدید از مزارع و مقاصد گردشگری کشاورزی و مصرف محصولات ارگانیک» بهترین راهبرد حمایت از گردشگری کشاورزی است

بودیاسا و آمباراواتی^۱ (۲۰۱۴)، در پژوهشی تحت عنوان گردشگری کشاورزی جامعه محور مدلی جدید برای سیستم توسعه‌ی یکپارچه کشاورزی در جهت ایجاد گردشگری کشاورزی پایدار در بالی، به این نتیجه رسیده‌اند که توسعه‌ی گردشگری کشاورزی در منطقه سالاک سیبیتان آحیلی کند به نظر می‌رسد، دلیل این امر ظرفیت محدود گردشگری کشاورزی در محل، بودجه اندک برای تأمین امکانات و تسهیلات استاندارد گردشگری کشاورزی، مناظر و چشم اندازهای محدود گردشگری کشاورزی است. بنابراین برنامه‌های ظرفیت‌سازی تحت حمایت دولت و با بودجه دولتی و همچنین برنامه‌های مسئولیت پذیری اجتماعی می‌تواند به توسعه بیشتر گردشگری کشاورزی کمک کند.

پراسنشاکاماری^۳ (۲۰۱۶)، در مقاله‌ای تحت عنوان امکان توسعه‌ی گردشگری کشاورزی برای توسعه‌ی پایدار روستایی در سریلانکا، با استفاده از مدل SWOT به شناسایی و تجزیه و تحلیل پتانسیل‌های

^۱- Budiasa & Ambarawati

^۲- Salak Sibetan

^۳- Prasanshakumari

گردشگری کشاورزی در پنج حوزه کشاورزی منطقه کگله^۱ می‌پردازد. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که این منطقه دارای فرصت‌هایی همچون جاذبه‌های گردشگری و افزایش تقاضا برای گردشگری است. در حالی که مشکلات اصلی در زمینه توسعه گردشگری کشاورزی عبارت‌اند از: کمبود امکانات زیربنایی، زمین‌های بزرگ کشاورزی، دانش و مهارت کشاورزان، عدم حمایت دولت، اعتبار و کمک مالی، نگرش نسل جوان و تأثیرات زیست محیطی.

جاکولین (۲۰۱۶)، در پژوهشی تحت عنوان مدل‌های پویایی سیستم به عنوان ابزار تصمیم‌گیری در گردشگری کشاورزی، ضمن اشاره به این موضوع که تصمیم‌گیری در گردشگری کشاورزی یک فعالیت پیچیده است که نیازمند رویکرد عالی برای نتایج مطلوب است. با استفاده از روش دینامیک سیستم، عوامل زیست محیطی، سرمایه‌گذاری اقتصادی و اجتماعی یک سیستم گردشگری پیچیده را نشان می‌دهند و روابط بین متغیرهای کلیدی را نشان می‌دهد.

برکاردو و همکاران^۲ (۲۰۱۷)، در مقاله‌ای تحت عنوان ایجاد ارزش با استفاده از مدل کسب و کارهای گردشگری کشاورزی، به تجزیه و تحلیل عوامل موفقیت مدل کسب و کارهای ایتالیایی گردشگری-کشاورزی از طریق مطالعه ویژگی‌های ساختاری، اجتماعی و اقتصادی با رویکرد پایداری می‌پردازند. نتایج تجربی در این پژوهش عناصر مفید و مرتبطی را نشان می‌دهد که می‌تواند توسعه پایدار مدل‌های کسب و کار در ایتالیا را حمایت کند و نظریه، خط‌مشی و اجرا را بهم مرتبط سازد. این نتایج همراه با دیگر نتایج مرتبط با جنبه‌های اقتصادی مزارع، تخصص آن‌ها و ویژگی‌های کشاورزان این امکان را فراهم می‌آورند تا وجود عناصر مشترکی را مورد بحث قرار داد که پتانسیل برای توسعه گردشگری کشاورزی ارائه می‌دهند. گردشگری کشاورزی می‌تواند افق‌های جدیدی در توسعه پایدار روستایی، همراه با تأثیرات مفید بر محیط زیست، جامعه، میراث کشاورزی و رشد اقتصادی را به همراه داشته باشد.

مک‌گهی^۳ (۲۰۱۷)، در مطالعه‌ای تحت عنوان مدل سیستم‌های گردشگری کشاورزی از دیدگاه وبر، با بررسی نیازها و چالش‌های ارائه‌دهندگان خدمات گردشگری، ارگان‌های بازاریابی مقصد و گردشگران کشاورزی مدلی ارائه می‌دهد تا انگیزه‌های منحصر بفرد و نیازهای مربوط به شرکت در یک سیستم گردشگری کشاورزی را مورد ارزیابی قرار دهد. مدل مذکور نشان دهنده‌ی ارتباط موفقیت آمیز این سه ذینفع با همدیگر و مشارکت در روابط مفید متقابل است که اساساً به دلیل بکارگیری عقلانیت رسمی و واقعی وبر است. نهایتاً، استراتژی‌های خاص برای بهبود موفقیت سیستم گردشگری کشاورزی پیشنهاد می‌دهد که به بهبود کیفیت زندگی جامعه و همچنین پایداری اقتصادی منجر می‌شود.

لوپی و همکاران^۴ (۲۰۱۷)، در پژوهشی تحت عنوان بررسی ویژگی‌های گردشگری کشاورزی و بررسی نقش آن در توسعه روستایی، به مطالعه‌ی ویژگی‌های مزارع گردشگری کشاورزی ایتالیایی از طریق تجزیه و تحلیل ویژگی‌های اقتصادی، ساختاری و بومی‌سازی می‌پردازند تا روابط گردشگری کشاورزی با توسعه‌ی

1- Kegalle

2- Jakulin

3- Broccardo & et al

4- McGehee

5- Lupi & et al

روستایی و سیاست استفاده از زمین را بررسی کنند. نتایج تجربی این پژوهش نشان می‌دهند که مناطقی در حومه وجود دارند که می‌توانند پتانسیلی برای توسعه گردشگری کشاورزی مهیا کنند و گردشگری کشاورزی به نوبه‌ی خود می‌تواند افق‌های جدیدی در توسعه‌ی روستایی همراه با تأثیرات سودمند و کاهش کمبود جمعیت مناطق روستایی را به همراه داشته باشد.

با وجود آنکه گردشگری کشاورزی در سال‌های اخیر در کشورهای مختلف به عنوان عامل کلیدی برای توسعه‌ی محلی معرفی شده است ولی تحقیقات درباره‌ی گردشگری کشاورزی هنوز در مراحل اولیه‌ی تکامل خود می‌باشد. مسلماً، توسعه‌ی گردشگری کشاورزی هم در کشورهای توسعه‌یافته و هم در کشورهای در حال توسعه چالش‌های عملی برای گردشگری و برنامه ریزی توسعه محلی به همراه خواهد داشت. بررسی مطالعات انجام شده نشان می‌دهد علیرغم مطالعات گسترده در سطح جهانی در زمینه‌ی نقش گردشگری کشاورزی در توسعه‌ی مناطق روستایی و پیامدهای آن، مطالعات کمتری به بررسی عوامل علی مؤثر بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی پرداخته‌اند. در ایران نیز موضوع عوامل علی مؤثر بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه در حوزه گردشگری کشاورزی تاکنون مورد توجه نگرفته است. بنابراین پژوهش حاضر با توجه به اهمیت و نقش گردشگری کشاورزی در توسعه مناطق روستایی به شناسایی این عوامل در چارچوب رویکرد سیستمی می‌پردازد.

۳) روش تحقیق

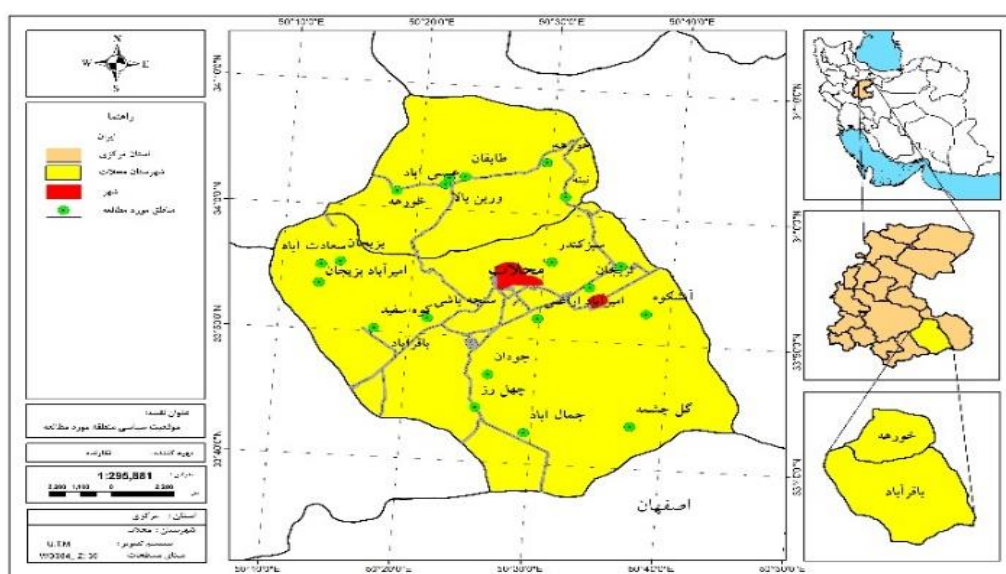
با توجه به اینکه هدف پژوهش حاضر شناسایی عوامل مؤثر بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی و مدل سازی این عوامل در قالب رویکرد سیستمی می‌باشد، لذا از نظر روش، پژوهشی ترکیبی به صورت کیفی و کمی، به لحاظ هدف یک پژوهش کاربردی و از نظر نتیجه پژوهشی اکتشافی است. بنابراین در گام اول با مطالعه مبانی نظری و مطالعات انجام گرفته، عوامل مؤثر بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی شناسایی گردید و این عوامل در چهار شاخص فرهنگی-اجتماعی، مهارت‌های فردی، امکانات گردشگری و سیاست‌گذاری طبقه بندی شدند (جدول ۱).

جدول ۱. شاخص‌ها و متغیرهای مؤثر بر توسعه‌ی کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی

متغیرها	شاخص‌ها
ارائه آموزش کارآفرینی، تغییر دیدگاه کشاورزان و ساکنین، پذیرش محلی، مهمان نوازی، افزایش علاقمندی به زندگی روستایی، سرمایه گذاری، آگاهی از فرصت‌های موجود	فرهنگی- اجتماعی
تحصیلات مرتبط، مهارت‌های اجتماعی، مهارت‌های ارتباطی، خلاقیت و نوآوری، ارائه خدمات با کیفیت بالا، مزیت رقابتی، شیوه‌های اطلاع رسانی، تبلیغات، رضایتمندی	مهارت‌های فردی
منابع انسانی واجد شرایط، وجود دفاتر مسافرتی، راهنمایان محلی، سطح زیرساخت‌ها، تعامل بین گردشگر و ساکنان، نیاز و خواسته‌های گردشگران، امکانات رفاهی (راه ارتباطی، هتل- اقامتگاه بوم گردی، مراکز پذیرایی، مراکز بهداشتی، نمازخانه، پارکینگ، بانک)	امکانات گردشگری
دیدگاه مثبت دولت نسبت به گردشگری کشاورزی، گردشگری کشاورزی به عنوان راهبرد کانونی، سیاست‌های تشویقی، حمایت مالی، حمایت بیمه‌ای	سیاست گذاری
جاذبه‌های تاریخی- فرهنگی، آداب و رسوم محلی، تنوع غذایی، موقعیت جغرافیایی، صنایع دستی، تنوع محصولات باغی و دامی، برگزاری فستیوال‌ها و جشنواره‌ها، پرورش دام، جاذبه‌های طبیعی و چشم اندازها، آب و هوای مطلوب، بازی‌های بومی و محلی، وجود فرصت‌های گردشگری کشاورزی، وجود انگیزهای سرمایه گذاری در گردشگری	ظرفیت‌های محلی

منبع: (Bok-rae, k. 2010 & Kenebayeva, 2014, Dragoi & etal, 2017)

همچنین این پژوهش با هدف توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی شهرستان محلات انجام شده است. زیرا روستاهای این منطقه به دلیل پتانسیل و توانمندی قابل توجه آن در زمینه توسعه‌ی گردشگری کشاورزی تمرکز دارد. مناطق روستایی شهرستان محلات به دلیل برخورداری از جاذبه‌های زیبا و کم نظیری همچون مزارع و باغات پرورش گل و گیاه، تولید بید قرمز، کوچه باغ‌ها، برگزاری جشنواره و نمایشگاه گل و گیاه همراه با غرفه‌های جانبی بخش کشاورزی، چشمه‌های آبگرم با قابلیت توریسم درمانی و هوای مناسب ییلاقی در فصل تابستان و وجود آداب و رسوم محلی از بستری مناسب به منظور توسعه‌ی کسب و کارهای کارآفرینانه در گردشگری کشاورزی برخوردار است. باتوجه به بررسی میدانی صورت گرفته از ۴۰ روستا در منطقه مورد مطالعه در دو دهستان خورهه و باقرآباد، ۲۱ روستا که دارای قابلیت گردشگری کشاورزی می باشند (فرمانداری شهرستان محلات، ۱۳۹۷) که نتایج این مطالعه می تواند راهنمایی برای مدیران و برنامه ریزان محلی جهت چگونگی اقدام برای توسعه کارآفرینی کشاورزی باشد (شکل ۱).

شکل ۱. نقشه موقعیت روستاهای مورد مطالعه

در ادامه به منظور بررسی نوع روابط علی بین متغیرها و شکل مدل عوامل علی نهایی، تعداد ۳۰ پرسشنامه بر اساس شاخص‌ها و گویه‌های استخراج شده از ادبیات نظری، در قالب طیف لیکرت برای جمع آوری داده‌های طراحی و در اختیار نخبگان اجرایی و دانشگاهی مرتبط با گردشگری کشاورزی و توسعه روستایی در منطقه مورد مطالعه قرار گرفت. همچنین به منظور سنجش روایی پرسشنامه، این گویه‌ها در اختیار ۱۱ نفر از اساتید و پژوهشگران متخصص در زمینه گردشگری کشاورزی و کارآفرینی روستایی قرار گرفت. پس از اعمال نظرات متخصصان و اصلاحات لازم، پرسشنامه نهایی تهیه و جهت گردآوری داده‌های مورد نیاز پژوهش به کار گرفته شد. برای پایایی ابزار سنجش نیز از شیوه پیش آزمون و محاسبه آلفای کرونباخ استفاده گردید. عدد بدست آمده از محاسبه آلفا ۰,۸۸ بدست آمد که بالاتر از حداقل تعریف شده (۰/۷) است و ضریب مطلوبی برای پایایی پرسشنامه به شمار می‌رود.

بنابراین بعد از شناسایی عوامل مؤثر بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی از طریق مطالعات کتابخانه‌ای، به منظور پی بردن به رابطه بین عوامل از نظر خبرگان محلی و دانشگاهی متخصص در حوزه گردشگری کشاورزی در منطقه مورد مطالعه پرسشنامه ای جهت جمع آوری داده ها طراحی گردید و در گام بعد برای ترسیم دیاگرام علی و معلولی بر اساس تفکر سیستمی از نرم-افزار Vensim استفاده شد و برای تجزیه و تحلیل داده‌های جمع آوری شده از آمار توصیفی و استنباطی (تک نمونه‌ای) از نرم افزار SPSS استفاده شده است.

سیستم پویا

موضوع پویایی شناسی سیستم اولین بار توسط فارستر در سال ۱۹۴۶ مطرح شد. از نظر وی اثر گذاری بخش‌های مختلف یک سیستم بر یکدیگر براساس روابط علی و معلولی شکل می‌گیرد و مطابق با حلقه بازخورد، این اثر گذاری تقویت و یا کاهش می‌باید. در واقع اساس روش پویایی سیستم، درک رفتار

متقابل پدیده‌ها بر یکدیگر در طول زمان است که این رفتار معمولاً بر اساس یک الگوی غالب رفتاری در طی زمان شکل می‌گیرد (رجبی، ۱۳۹۵: ۲۲). پویای شناسی سیستمی برای شناسایی و تبیین رفتار غیر-خطی سیستم‌های پیچیده و چگونگی تعامل آن‌ها با یکدیگر طراحی شد که با تمرکز بر فرآیند بازخورد و روابط علی و معلولی، قادر به شناخت و تبیین روابط بین سیستم‌های مختلف است (موسوی حقیقی و رجبی، ۱۳۹۲: ۱۰۹). تفکر سیستمی شامل ۳ مرحله می‌باشد که عبارتند از: الف- پی بردن به رابطه بین اجزای مختلف یک سیستم، ب- رسم دیاگرام‌های که به نشان دادن رابطه بین اجزای مختلف کمک می‌کند و در نتیجه رفتار یک سیستم را نمایان می‌سازد و ج- به کار بردن ابزار سیستم پویا برای مدل کردن و شبیه‌سازی سیستم در شرایط مختلف. تفکر سیستمی یک روش بسیار قوی برای مواجهه با موضوعات بسیار پیچیده است. این روش با مدل سیستم و نشان دادن اجزای آن به صورت کامل، از پیچیدگی مسئله می‌کاهد و به برنامه‌ریز کمک می‌کند که به مسئله اشراف کامل پیدا کند (جوادی نژاد، ۱۳۹۲: ۴۷).

۴ یافته‌های تحقیق

یافته‌های توصیفی

یافته‌های توصیفی مطالعه نشان می‌دهد که از مجموع پاسخ دهندگان ۴۳/۳ درصد زن و ۵۶/۷ درصد مرد بوده‌اند. همچنین از مجموع پاسخ دهندگان بیشترین فراوانی مربوط به مقطع تحصیلی دکتری با ۵۰ درصد می‌باشد. و همچنین از مجموع پاسخ دهندگان بیشترین فراوانی مربوط به کارمندان محلی دولت دارای فعالیت مرتبط با گردشگری کشاورزی با ۴۰ درصد می‌باشد (جدول ۲).

جدول ۲. توصیف ویژگی‌های مسئولین و صاحب‌نظران

متغیرها	سطوح متغیر	فراوانی	درصد
جنسیت	مرد	۱۳	۵۶/۷
	زن	۱۷	۴۳/۳
مقطع تحصیلی	کارشناسی	۶	۲۰
	کارشناسی ارشد	۹	۳۰
	دکتری	۱۵	۵۰
سازمان یا اداره مربوطه	کارمند محلی دولت دارای فعالیت مرتبط با گردشگری کشاورزی	۱۲	۴۰
	اساتید برنامه ریزی روستایی	۳	۱۰
	متخصص حوزه روستایی	۹	۳۰
	متخصص حوزه گردشگری و کارآفرینی روستایی	۶	۲۰

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷

بررسی وضعیت میزان اثر گذاری عوامل علی مؤثر بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی

برای بررسی عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری کشاورزی، از آزمون t تک نمونه‌ای استفاده شده است. در این آزمون، چنانچه سطح معنی داری کمتر از مقدار خطا باشد چنین استنباط می شود که میانگین جامعه‌ی مورد نظر؛ مقدار آزمون شده نیست. حال برای دریافتن این موضوع که میانگین جامعه بالاتر از مقدار آزمون شده و یا پایین تر از آن است باید به حد بالا و حد پایین موجود در خروجی نرم افزار مراجعه نمود. در آزمون t تک نمونه‌ای چنانچه حد بالا و حد پایین هر دو مثبت باشند، بدین معنی است که میانگین جامعه در مورد آن متغیر بیش تر از مقدار مورد آزمون می باشد. همچنین چنانچه اولی مثبت و دومی منفی باشد، میانگین جامعه تقریباً مقدار آزمون است. همچنین منفی بودن این دو مقدار، بدین معنی است که میانگین متغیر مورد نظر در جامعه کم تر از مقدار آزمون است و این متغیرها در جامعه‌ی مورد بررسی در سطح پایینی قرار دارند. بنابراین میانگین محاسبه شده‌ی شاخص‌های تحقیق با میانگین فرضی (۳) سنجش شده و ثابت می شود که میانگین واقعی نظر از ۳ بزرگتر و در حد متوسط به بالا است و با توجه به میزان‌های معناداری به دست آمده، تمامی شاخص‌ها قابلیت تعمیم به کل جامعه را دارند. همچنین حد بالا و پایین مؤلفه‌ها مثبت بوده است بدین معنی که میانگین جامعه در این شاخص‌ها بیشتر از مقدار مورد آزمون می باشد و در وضعیت مناسبی قرار گرفته است. بر این اساس می توان گفت که مجموع این عوامل بر توسعه گردشگری کشاورزی بسیار تأثیر گذار بوده‌اند، با توجه به نتایج آزمون t ، عامل سیاست گذاری و متغیرهای مرتبط با آن بیشترین میانگین و بعد از آن به ترتیب عامل امکانات و خدمات گردشگری با ۴,۰۲ عامل مهارت‌های فردی با ۳,۸، عامل فرهنگی- اجتماعی با ۳,۷ و عامل ظرفیت‌های محلی با ۳,۶ در رده‌های بعدی قرار گرفته‌اند.

جدول ۳. معناداری تفاوت از حد مطلوب شاخص‌های مؤثر بر توسعه گردشگری کشاورزی (آزمون T تک نمونه‌ای)

شاخص و متغیرهای تحقیق	آماره تی	میانگین	انحراف معیار	درجه آزادی	میزان معناداری	اختلاف از میانگین	95% Confidence Interval of the Difference	
							Upper	Lower
عامل فرهنگی- اجتماعی	۸,۹۳	۳,۷۸	۰,۴۷	۲۹	۰,۰۰۰	۳,۷۸	۰,۶۰	۰,۹۵
عامل مهارت‌های فردی	۸,۹۱	۳,۸	۰,۵	۲۹	۰,۰۰۰	۳,۸۱	۰,۶۳	۱
عامل امکانات و خدمات	۱۲,۲۴	۴,۰۲	۰,۴۶	۲۹	۰,۰۰۰	۴,۰۲	۰,۸۵	۱,۲
عامل سیاست گذاری	۱۳,۳۲	۴,۲	۰,۵۲	۲۹	۰,۰۰۰	۴,۲۶	۱,۰۷	۱,۴
عامل ظرفیت محلی	۷,۴	۳,۶	۰,۴۷	۲۹	۰,۰۰۰	۳,۶۴	۰,۴۷	۰,۸۲

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷

رتبه بندی میزان تأثیر هر یک از عوامل بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی

جهت بیان معنی داری یا عدم معنی داری تفاوت میانگین رتبه عوامل مؤثر بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه در گردشگری کشاورزی از آزمون فریدمن استفاده شده است. نتایج بدست آمده از آزمون فوق به شرح زیر می باشد:

برای اینکه پی ببریم آیا تفاوت در میانگین عوامل مؤثر بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه معنی دار است یا نه، از نتایج جدول Test Statistics استفاده می کنیم، در این جدول با استناد به مقدار آزمون Chi - square (۳۷,۵) که در سطح خطای کوچکتر از ۰,۰۰۱ معنی دار است، می توان گفت میزان تأثیرگذاری در کدام از شاخص های فرهنگی - اجتماعی، مهارت های فردی، امکانات گردشگری، سیاست گذاری و ظرفیت های محلی، متفاوت هستند (جدول ۴).

جدول ۴. نتایج حاصل از آزمون فریدمن برای بررسی میزان اثر گذاری عوامل

میزان معناداری	درجه آزادی	Chi- square	تعداد
۰,۰۰۱	۴	۳۷,۵	۳۰

منبع: یافته های پژوهش، ۱۳۹۷

بر این اساس، جهت بیان کیفیت تفاوت میانگین رتبه عوامل مؤثر بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه از جدول Rank استفاده شده است. در واقع آزمون فریدمن علاوه بر معنی داری تفاوت یا عدم تفاوت میانگین رتبه عوامل تأثیرگذار، به اولویت بندی عوامل می پردازد. به عبارتی این آزمون نشان می دهد که میزان تأثیرگذاری کدام عامل بیشتر و کدام عامل کمتر است.

همانطور که در جدول ۵ مشاهده می شود، عامل سیاست گذاری دارای رتبه اول از دید کارشناسان می باشد، بنابراین اهمیت نقش دولت در توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی می تواند به عنوان مهمترین عامل تأثیر گذار باشد، و عامل امکانات و خدمات گردشگری در رتبه دوم و عوامل فرهنگی - اجتماعی، مهارت های فردی و ظرفیت های محلی به ترتیب در رتبه های بعدی قرار گرفته اند.

جدول ۵. رتبه بندی عوامل بر اساس آزمون فریدمن

رتبه	میانگین	عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری کشاورزی
۱	۴,۰۷	عامل سیاست گذاری
۲	۳,۷۵	عامل امکانات و خدمات گردشگری
۳	۲,۶۷	عامل فرهنگی - اجتماعی
۴	۲,۵۳	عامل مهارت های فردی
۵	۱,۹۸	عامل ظرفیت محلی

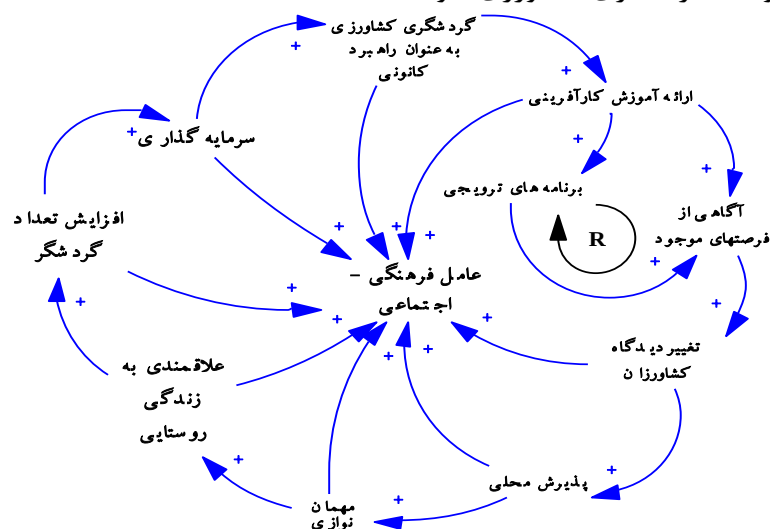
منبع: یافته های پژوهش، ۱۳۹۷

تحلیل سیستمی عوامل مؤثر بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی

براساس رویکرد سیستمی مورد تأکید مطالعه، در ادامه به بررسی روابط علی متغیرهای زیر مجموعه در قالب هر یک از عوامل از طریق رهیافت اکتشافی پرداخته شده است تا مشخص گردد نحوه ارتباط و تأثیرگذاری عوامل بر روی یکدیگر چگونه می باشد.

تحلیل حلقه های علی و معلولی فرهنگی - اجتماعی مؤثر بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی

شکل ۲، نشان دهنده یک نمودار حلقه سببی CLD از مدل عوامل فرهنگی - اجتماعی مؤثر بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی است، که می تواند اینگونه توصیف شود: هنگامی گردشگری به عنوان راهبرد کانونی برای توسعه روستایی از دیدگاه دولت قرار گیرد (+) در مسیر یکسان بر ارائه برنامه های آموزش کارآفرینی در مناطق روستایی تأثیر می گذارد (+). از سوی دیگر می توان گفت وجود برنامه های آموزشی خود منجر به وجود برنامه های ترویجی برای کشاورزان به منظور تقویت آگاهی از فرصت های موجود به منظور ایجاد کسب و کارها در زمینه گردشگری کشاورزی خواهد شد (+). بنابراین این سه عامل باعث تقویت دیدگاه مثبت ساکنین / کشاورزان روستایی به تأثیر گردشگری - کشاورزی در توسعه مناطق روستایی (+) و تغییر دیدگاه منجر به افزایش ضریب پذیرش محلی خواهد شد (+). از طرف دیگر این عامل نیز باعث افزایش مهمان نوازی از سمت جوامع روستایی (+) و نیز افزایش علاقمندی به زندگی روستایی، افزایش تعداد گردشگر (+) و در نهایت سرمایه گذاری بیشتر در مناطق روستایی به منظور توسعه گردشگری کشاورزی خواهد شد (+).

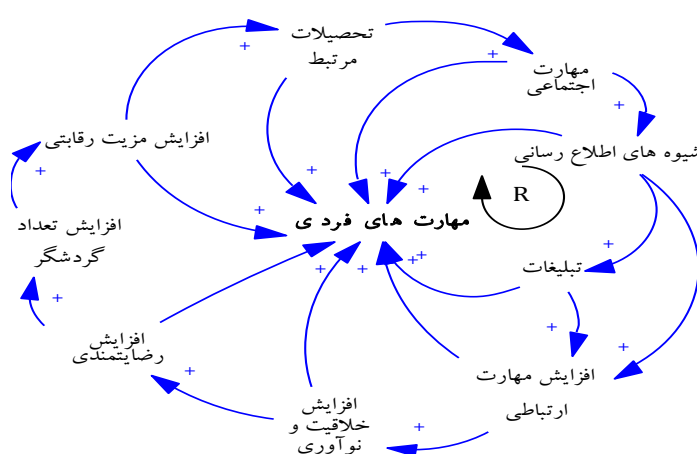

شکل ۲. دیاگرام زیرسیستم فرهنگی - اجتماعی

تحلیل حلقه علی و معلولی مهارت فردی مؤثر بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی

شکل ۳، نشان دهنده یک نمودار حلقه سببی CLD از مدل عوامل مهارت های فردی مؤثر بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی است: هنگامی که جامعه افرادی با تحصیلات مرتبط در

زمینه گردشگری داشته باشد (+) خود به عنوان عاملی مثبت نقش بسیار مهمی در افزایش مهارت‌های اجتماعی (+) خواهد داشت. از سوی این عامل خود تأثیر مثبتی بر روی شیوه‌های اطلاع رسانی (+) خواهد گذاشت و عامل شیوه‌های اطلاع رسانی به طور مستقیم عامل تبلیغات را در برمی‌گیرد (+) و هر دو عامل بر روی افزایش مهارت ارتباطی جوامع میزبان تأثیرگذار خواهند بود (+). و منجر به افزایش خلاقیت و نوآوری در ارائه خدمات و امکانات در گردشگری کشاورزی (+) و به طور مستقیم باعث افزایش رضایتمندی گردشگران (+) و فزونی گردشگر و همچنین تمایل بازگشت به منطقه را از سوی گردشگران خواهند شد و ضمن معرفی منطقه به دیگران باعث افزایش تعداد گردشگر خواهد شد (+) و همین امر باعث می‌شود که جوامع میزبان در پی افزایش مزیت رقابتی برای استفاده از پتانسیل‌های محلی باشند (+).

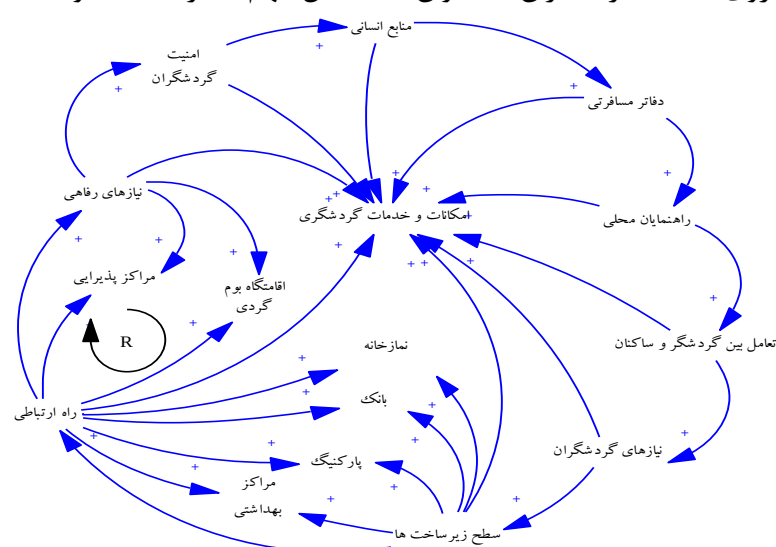

شکل ۳. دیاگرام زیرسیستم مهارت‌های فردی

تحلیل حلقه‌های علی و معلولی عامل امکانات و خدمات گردشگری مؤثر بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی

شکل ۴، نمودار حلقه سببی CLD از مدل عوامل امکانات و خدمات مؤثر بر توسعه گردشگری کشاورزی را نشان می‌دهد که می‌تواند بیانگر این مطلب باشد که اگر در جوامع میزبان منابع انسانی واجد شرایط وجود داشته باشد به طور مستقیم بر روی ایجاد و گسترش دفاتر مسافرتی مؤثر خواهد بود (+). به همین منوال وجود دفاتر مسافرتی بر وجود راهنمایان محلی تأثیرگذار خواهد بود (+) و این عامل به طور مستقیم باعث افزایش تعامل میان گردشگر و ساکنان و کشاورزان (+) و به طور مستقیم بر افزایش آگاهی جوامع میزبان از نیازها و خواسته‌های گردشگران تأثیر خواهد بود (+). نیازهای و خواسته‌های گردشگران به طور مستقیم بر رشد سرمایه گذاری‌ها در توسعه زیرساخت‌ها (نمازخانه، بانک، پارکینگ و مراکز بهداشتی) اثر خواهد گذاشت (+). توسعه زیر ساخت‌ها به طور مستقیم بر افزایش و کیفیت راه‌های ارتباطی (+) و نیز به طور مؤثر بر توسعه زیرساخت‌ها در مناطق روستایی (+) و افزایش سرمایه گذاری در امکانات رفاهی مناطق روستایی تأثیرگذار خواهد بود (+) از طرفی دیگر عامل نیازهای رفاهی شامل مراکز

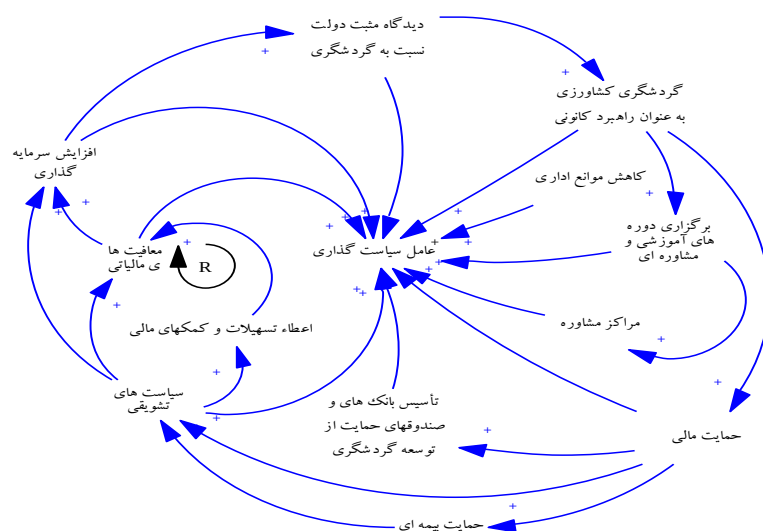
پذیرایی و اقامتگاه‌های بوم گردی نیز به طور مستقیم بر توسعه راه‌های ارتباطی تأثیر گذار خواهد بود (+) و تمام این عوامل بر روی امنیت گردشگران به عنوان یک عامل مهم تأثیر مثبت خواهد گذاشت (+).

شکل ۴. دیاگرام زیرسیستم امکانات و خدمات گردشگری

تحلیل حلقه‌های علی و معلولی عامل سیاست گذاری مؤثر بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی

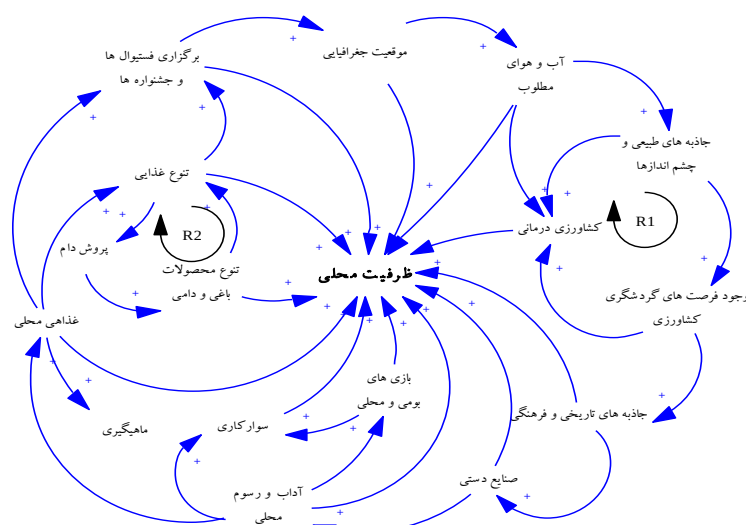
شکل ۵، نمودار حلقه سببی CLD از مدل عوامل سیاست گذاری مؤثر بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی که می‌تواند اینگونه تحلیل شود: هنگامی دیدگاه دولت نسبت به گردشگری کشاورزی مثبت باشد (+) باعث ایجاد این دیدگاه می‌شود که گردشگری می‌تواند به عنوان راهبرد کانونی برای توسعه در مناطق روستایی باشد (+). همین امر به طور مستقیم به کاهش موانع اداری برای ایجاد کسب و کارهای مرتبط با گردشگری کشاورزی منجر خواهد شد (+) و این دید مثبت باعث برگزاری دوره‌های آموزشی و مشاوره‌ای از سوی نهادهای عمومی به منظور توسعه هر چه بیشتر گردشگری کشاورزی در مناطق دارای پتانسیل و بهبود معیشت در جوامع محلی خواهد شد (+). برگزاری دوره‌های آموزشی و مشاوره‌ای به عنوان گامی مثبت برای افزایش توسعه کسب و کارهای مرتبط با گردشگری کشاورزی در مناطق روستایی خواهد بود (+). همچنین قرارگیری گردشگری به عنوان راهبرد کانونی برای توسعه روستایی بر افزایش حمایت مالی از صاحبان کسب و کار تأثیرگذار خواهد بود (+). بر همین منوال افزایش حمایت مالی بر تأسیس بانک‌ها و صندوق‌های حمایت از توسعه گردشگری و حمایت‌های بیمه‌ای مناسب برای توسعه کسب و کارها تأثیر گذار خواهد بود (+). در همین حین نیز حمایت مالی بر افزایش سیاست‌های تشویقی اثرگذار خواهد بود (+)، عامل سیاست تشویقی خود بر افزایش اعطاء تسهیلات و کمک مالی و معافیت‌های مالیاتی اثر مستقیم خواهد داشت (+). بنابراین سیاست‌های تشویقی به عنوان یک عامل بر افزایش سرمایه گذاری در مناطق دارای پتانسیل تأثیرگذار خواهد بود (+).

شکل ۵. دیاگرام زیرسیستم مهارت های فردی

تحلیل حلقه های علی و معلولی عامل ظرفیت های محلی مؤثر بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی

شکل ۶، نمودار حلقه سببی CLD از مدل عامل ظرفیت محلی مؤثر بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی را نشان می دهد. همانگونه که در نمودار مشاهده می شود موقعیت جغرافیایی به طور مستقیم بر روی آب و هوای منطقه تأثیر گذار خواهد بود (+)، وجود آب و هوای مطلوب باعث ایجاد جاذبه ها و چشم اندازهای طبیعی خواهد شد (+). این خود به عنوان عاملی مثبت برای فرصت های گردشگری کشاورزی خواهد بود (+). همچنین این عامل بر روی کشاورزی درمانی (داروهای گیاهی) تأثیر گذار خواهد بود (+)، وجود فرصت های کشاورزی در کنار جاذبه های تاریخی و فرهنگی بر توسعه گردشگری کشاورزی تأثیر گذار خواهد بود (+). وجود جاذبه های تاریخی به طور مستقیم بر افزایش فروش صنایع دستی و آداب و رسوم محلی تأثیر خواهد گذاشت (+). آداب رسوم محلی شامل بازی های بومی و محلی و سوارکاری به طور مستقیم بر توسعه گردشگری کشاورزی تأثیر گذار خواهد بود (+). وجود آداب و رسوم ملی، غذاهای محلی، تنوع محصولات دامی و باغی، ماهیگیری و پرورش دام، بر فعالیتهای تفریحی برای گردشگران و توسعه گردشگری کشاورزی تأثیر گذار خواهد بود (+) و تمامی این عوامل نیز بر روی ایجاد و گسترش فستیوال ها و جشنواره های محلی تأثیر گذار خواهد بود (+).

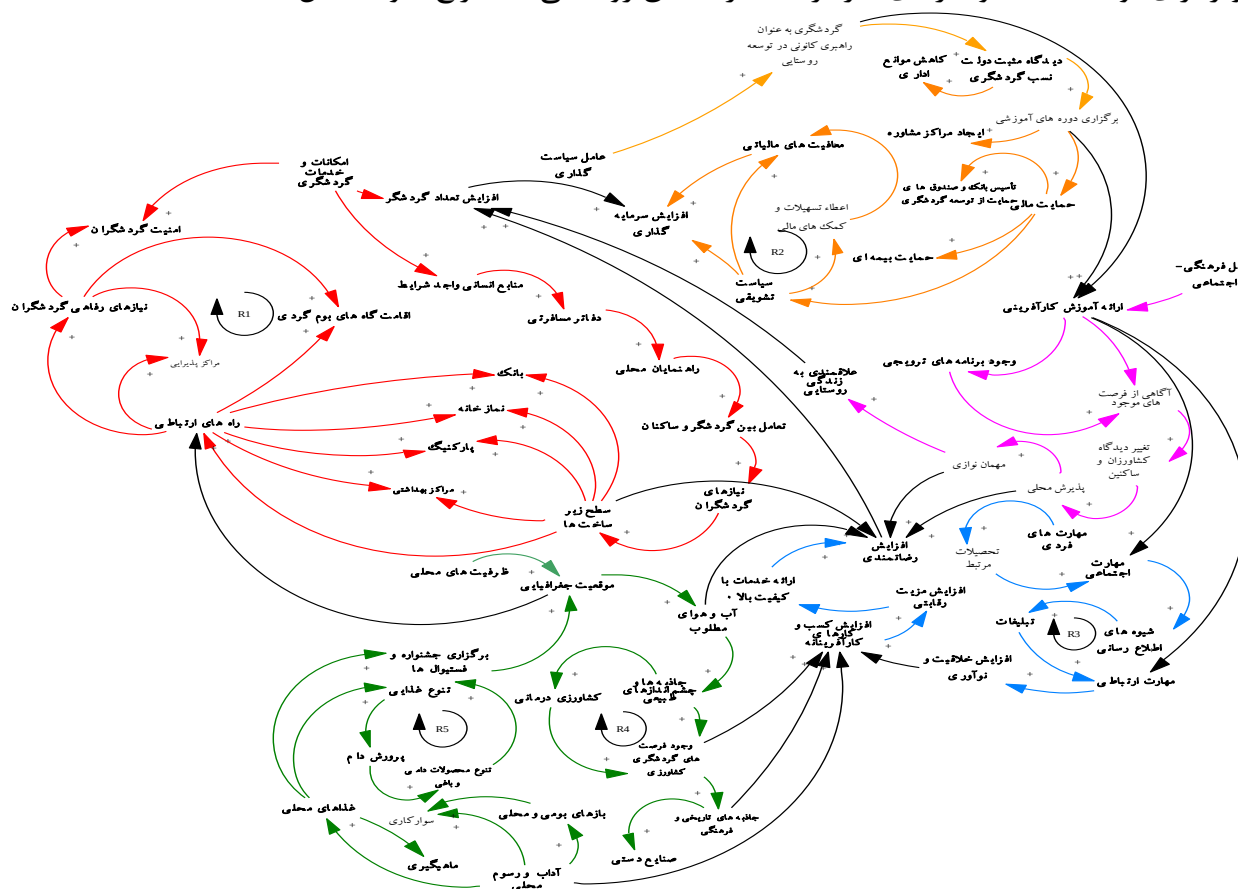

شکل ۶. دیاگرام زیر سیستم ظرفیت محلی

(۵) نتیجه گیری

باتوجه به اینکه در سال های اخیر کارآفرینی به عنوان یکی از مؤلفه های مهم ایجاد اشتغال و توسعه اقتصادی در جوامع محسوب می شود. بنابراین در چند دهه گذشته سیاست گذاران در جوامع مختلف کوشیده اند تا خط مشی های کارآفرینی را برای رشد اقتصادی تدوین کنند. همچنین با توجه به اینکه توسعه روستایی نقش بسیار مهمی در توسعه ملی ایفا می کند، لذا توسعه فعالیت های کارآفرینانه در مناطق روستایی می تواند به عنوان ابزاری جهت توسعه ملی مورد توجه قرار گیرد. یافته های نتایج حاصل از آزمون t، حاکی از این است که در منطقه مورد مطالعه، عامل سیاست گذاری و متغیرهای مرتبط با آن با میانگین ۴,۲۶ در رتبه اول و بعد از آن به ترتیب عامل امکانات و خدمات گردشگری با ۴,۰۲ عامل مهارت های فردی با ۳,۸، عامل فرهنگی - اجتماعی با ۳,۷ و عامل ظرفیت های محلی با ۳,۶ در رده های بعدی قرار گرفته اند. نتایج حاصل از آزمون فریدمن نیز حاکی از این می باشد که عامل سیاست گذاری دارای رتبه اول از دید کارشناسان است. بنابراین تأثیر عامل سیاست گذاری در توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی به عنوان مهمترین عامل می باشد. لذا یافته های این پژوهش حاکی از این است که دولت به عنوان تأثیرگذارترین عامل از طریق سیاست گذاری ها و خط مشی های مرتبط با توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه در حوزه گردشگری کشاورزی و سیاست های حمایتی می تواند انگیزه و زمینه های توسعه کارآفرینی را در روستاها تقویت کند. از سویی به طور مستقیم بر روی عوامل دیگر نیز اثرگذاری مثبت دارد. همچنین عامل فرهنگی و اجتماعی و سیاست گذاری تأثیر قابل توجهی روی عامل مهارت های فردی خواهند داشت زیرا هنگامی نگرش مثبت در جامعه نسبت به کارآفرینی وجود داشته باشد و همچنین سیاست گذاران حامی فعالیت های کارآفرینانه در مناطق روستایی باشند، تمایل به فعالیت های کارآفرینانه در گردشگری کشاورزی در جوامع محلی افزایش می یابد و به همین منوال باعث افزایش مهارت های اجتماعی و ارتباطی، خلاقیت و نوآوری کارآفرینان و ارائه خدمات با کیفیت بالا خواهد شد، در نتیجه گردشگران به طور مکرر به منطقه می آیند و درباره تجربه خوب خودشان در همه جا

تعریف کنند. همچنین عوامل سیاست‌گذاری و مهارت فردی به طور مستقیم بر عامل امکانات و خدمات گردشگری تأثیر گذار خواهد بود چرا که هنگامی منابع انسانی واجد شرایط در جوامع محلی تربیت شود به خصوص تور لیدرهای با تجربه و به طبع آن ایجاد تعامل بین گردشگران و ساکنان منطقه و آگاهی از نیاز گردشگران خود می‌تواند به عنوان عامل محرکی منجر به رضایتمندی و امنیت گردشگران شود. عامل ظرفیت‌های محلی نیز به عنوان یکی از عوامل مهم و مؤثر در توسعه‌ی کسب و کارهای کارآفرینانه در مناطق روستایی می‌باشد؛ چرا که در بسیاری از مناطق پتانسیل و ظرفیت توسعه این نوع از گردشگری وجود ندارد، لذا توجه به ارتباط تنگاتنگ این عوامل با یکدیگر به منظور برنامه‌ریزی و توسعه مناطق روستایی به صورت یکپارچه و سیستمی در قالب شبکه علیت طرح‌ریزی کرد تا بر مبنای آن بتوان راهبرد مؤثر برای توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه در مناطق روستایی استخراج نمود (شکل ۷).

شکل ۷. مدل یکپارچه عوامل علی مؤثر بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی

بررسی سایر مطالعات صورت گرفته در زمینه گردشگری کشاورزی حاکی از آن است که نتایج به دست آمده از شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی از بعد سیاست‌گذاری با یافته‌های بودیاسا و آمبارواته^۱ (۲۰۱۴)، حیدری و همکاران^۲ (۱۳۹۵)، یانگ^۳ (۲۰۱۲)،

¹- Budiasa & Ambarawati

2_ Yang

پراسانشاکماری^۱ (۲۰۱۶)، از بعد مهارت‌های فردی با یافته‌های کریمی (۱۳۹۴)، کنبیاوا^۲ (۲۰۱۴)، در بعد عامل امکانات و خدمات گردشگری با یافته‌های تانگ و ریچی^۳ (۲۰۱۱)، پین و گیل‌مور^۴ (۲۰۰۰) و عامل ظرفیت محلی با یافته‌های راجرسن و راجرسن^۵ (۲۰۱۴) و عامل فرهنگی- اجتماعی با مطالعات کنبیاوا (۲۰۱۴) مطابقت دارد. بنابراین با توجه به یافته‌های بدست آمده، می‌توان پیشنهادهای زیر را جهت توسعه‌ی کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی در مناطق روستایی ارائه کرد:

- برگزاری کلاس‌های آموزشی در مناطق روستایی و دوره‌های عمومی کسب و کار به منظور ترویج فرهنگ کارآفرینی و آگاه‌سازی جوامع محلی از ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های موجود در مناطق روستایی به منظور توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه؛
- با توجه به محدودیت‌های اعتباری در مناطق روستایی، پیشنهاد می‌شود دولت‌ها با ایجاد موسسات مالی و گردشگری و حمایت از گردشگری روستایی، موجب شکوفایی کارآفرینی در مناطق روستایی شوند؛
- با توجه به وجود موانع اداری به منظور راه‌اندازی کسب و کارها و فقدان حمایت‌های بیمه‌ای مناسب از کسب و کارها در مناطق روستایی، دولت‌ها باید از طریق سیاست‌گذاری‌ها و خط‌مشی‌های مرتبط در راستای توسعه کسب و کارها در گردشگری کشاورزی، تسهیل‌گری کنند؛ و
- در روستاهای محدوده مورد مطالعه با توجه به وجود ظرفیت برای توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه گردشگری کشاورزی، امکانات و خدمات گردشگری وضعیت مناسبی نیست. لذا پیشنهاد می‌شود با همکاری بخش دولتی و خصوصی و جذب سرمایه‌گذاران، زمینه برای توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه فراهم شود.

۶) منابع

- برقی، حمید، شایان، محسن و بیتا اصلانی سنگده، (۱۳۹۷)، تبیین نقش سرمایه اجتماعی بر شکل‌گیری زمینه‌های کارآفرینی روستاییان (مورد مطالعه: بخش سیدان شهرستان سیدان مرودشت)، مجله برنامه ریزی و آمایش فضا، سال ۲۲، شماره ۱، صص ۸۳-۵۴.
- بزم آرا بلشتی، مژگان، توکلی، مرتضی و کاوه جعفرزاده، (۱۳۹۶)، ارزیابی پهنه‌های مناسب توسعه اکوتوریسم در مناطق حفاظت شده مطالعه موردی: منطقه حفاظت شده خاییز، مجله برنامه ریزی و آمایش فضا، سال ۲۱، شماره ۳، صص ۹۵-۱۱۸.
- جوادی نژاد، نازی، (۱۳۹۲)، پیاده سازی مدیریت دانش بر اساس تفکر سیستمی نمونه‌ی موردی: سازمان سرمایه‌گذاری و پروژه‌های مشارکتی شهر شیراز، پایان نامه دوره کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی مشهد.
- حیدری، زهرا، رضوانی، محمدرضا و سید علی بدری، (۱۳۹۵)، تحلیل عوامل مؤثر بر مشارکت اجتماع محلی در برنامه‌ریزی توسعه گردشگری کشاورزی، مطالعه موردی: نواحی روستایی بخش مرکزی شهرستان تنکابن، مجله آمایش جغرافیایی فضا، سال ۶، شماره ۲۱، صص ۲۶-۱۳.

1- Prasanshakumari

2- Kenebayeva

3- Tung & Ritchie

4- Pine & Gilmore

5- Rogerson & Rogerson

- رجبی، احمد، (۱۳۹۵)، پویایی شناسی سیستم، رویکرد نوین در مدل سازی رویدادهای حسابداری و تصمیم‌گیری‌های مالی، پژوهش‌های تجربی حسابداری، سال ۷، شماره ۲۸، صص ۴۲-۲۱.
- سامانی قطب آبادی، سحر؛ ترابی فارسانی، ندا؛ شفیع، بدر افشان، مرتضی و سید رامین غفاری، (۱۳۹۶)، پتانسیل‌های کسب و کار حاصل از گردشگری کشاورزی در شهرستان جهرم، نشریه کارآفرینی در کشاورزی، سال ۴، شماره ۴، صص ۹۹-۱۱۲.
- سجاسی قیداری، حمدالله، شایان حمید و سید رضا حسینی کهنوج، (۱۳۹۶)، شناسایی عوامل مؤثر بر شکست کسب و کارهای کارآفرینان محلی با روش تئوری بینادی و رویکرد آینده پژوهی (مطالعه موردی: گلخانه داران مناطق روستایی جیرفت)، مجله برنامه ریزی و آمایش فضا، سال ۲۲، شماره ۱، صص ۱۵۴-۱۸۶.
- شمس، شهاب‌الدین، حسینی، ابوالحسن و رادمان خورشیدیان، (۱۳۹۵)، تحلیل و ارزیابی کاربرد روش تحلیل سلسله مراتبی فازی در اولویت‌بندی سناریوهای توسعه گردشگری روستایی (مطالعه موردی: استان مازندران)، مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، شماره ۱۸، صص ۱۵۸-۱۷۸.
- کرد، باقر و عبدالعزیز آبتین، (۱۳۹۲)، بررسی عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی روستایی در استان سیستان و بلوچستان (با تمرکز بر توسعه مراکز رشد روستایی، توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات و توانمندی زنان روستایی)، مجله جغرافیا و توسعه، شماره ۳۲، صص ۱۴-۱.
- کریمی، سعید، (۱۳۹۳)، کارآفرینی گردشگری کشاورزی، راهبردی نوین برای توسعه روستایی، نشریه کارآفرینی در کشاورزی، شماره ۴، صص ۶۹-۹۰.
- موسوی حقیقی، محمد هاشم و احمد رجبی، (۱۳۹۲)، مدلسازی تأثیر تغییرات شدت انرژی در بخش صنعت بر شاخص‌های اقتصادی و زیست محیطی با روش پویایی شناسی سیستمی، فصلنامه تحقیقات مدل سازی اقتصادی، شماره ۱۲، صص ۱۳۳-۱۰۳.
- نوری، هدایت اله، مرادی هوسین، نصرت، مرادی، کبریا و شیرکوه پسندی، (۱۳۹۶)، تحلیلی بر میزان رضایت‌مندی گردشگران گل و گیاه در زمان‌های اوج ورود به شهرستان محلات، نشریه علمی-پژوهشی جغرافیا و برنامه ریزی، شماره ۳۰، صص ۲۶۱-۲۳۹.
- Barbieri, C., 2013, **Assessing the Sustainability of Agritourism in the US: A Comparison between Agritourism and other Farm Entrepreneurial Ventures**, Journal of Sustainable Tourism, VOL. 21, No 2, pp. 252-270.
- Bok-rae, k., 2010, **Agri-tourism and its internationalization strategy**, International Area Review, VOL. 13, No 2, pp. 1-19.
- Broccardo, L., Culasso, F., and Truant, E., 2017, **Unlocking Value Creation Using an Agritourism Business Model**, Journal Sustainability, VOL. 9, pp. 1-26.
- Budiasa, w., and Ambarawati, G. A.A., 2014, **Community Based Agri-Tourism as an Innovative Integrated Farming System Development Model towards Sustainable Agriculture and Tourism Bali**, J. ISSAAS, VOL. 20, No 1, pp. 29-40.
- Chaker, F., Manouar, A.L., and Janati Idrissi, M.L., 2015, **Towards a System Dynamic Modeling Method Based on Dematel**, International Journal of Computer Science & Information Technology, VOL. 10, No 2, pp. 27-40.
- Choi, Y.E., Doh, M., Park, S. and Chon, J., 2017, **Transformation Planning of Ecotourism Systems to Invigorate Responsible Tourism**, Sustainability, VOL. 9, pp.1-24.
- Chronopoulou, M., 2013, **the case of Agrotourism in Greece and its contribution to regional development**, A Master's thesis, Erasmus School of Economics.

- Dragoi, M.C., Iamandi, I. E., Munteanu, S.M., Cioubanu, R., Taratavulea, R.I., and Ladru, R. G., 2017, **Incentives for Developing Resilient Agritourism Entrepreneurship in Rural Communities in Romania in a European Context**, Sustainability. VOL. 9, pp.1-24.
- Gao, J., Barbieri, J. C. & Valdivia, C., 2014, **Agriculture Landscape Preferences: Implication for Agritourism Development**, Journal of Travel Research, VOL. 53, No 3, pp. 366-379.
- Gregorio, D.D., 2015, **Place-based business models for resilient local economies Cases from Italian slow food, agritourism and the albergo diffuso**, Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy, VOL. 11, No 1, pp.113-128.
- jakulin, T. J., 2016, **System dynamics models as decision-making tools in agritourism**, Agricultura, VOL.13, No 1-2, pp. 1-5
- Keneybayeva, A. S., 2014, **a study of consumer preferences regarding agritourism in Kazakhstan: A comparative study between urban and rural area consumers**, Worldwide Hospitality and Tourism Themes, VOL. 6, No 1, pp. 27-39.
- Lupi, C., Giaccio, V., Mastronardi, L., Giannelli, A. & Scardera, A., 2017, **Exploring the features of agritourism and its contribution to rural development**, Land Use Policy, VOL. 64, pp. 383-390.
- McGehee, N. G., 2017, **an Agritourism Systems Model: A Weberian Perspective**, Journal of Sustainable Tourism, VOL. 15, No 2, pp. 111-124.
- Obaji, N. O, and Olugu, M, U., 2014, **the Role of Government Policy in Entrepreneurship Development**, Journal of Business and Management, VOL. 2, No 4, pp. 109-115.
- Okech, R., Haghiri, M., and George, B.P., 2012, **Rural Tourism as a Sustainable Development Alternative: An Analysis with Special Preference of Luanda, Kenya**, Special issue, VOL. 3, pp. 36-54.
- Pato, L., and Kastenholz, E., 2017, **Marketing of rural tourism - a study based on rural tourism lodgings in Portugal**, Journal of Place Management and Development, VOL. 10, No 2, pp. 1-23 .
- Pine, B.J. and Gilmore, J.H., 2000, **Satisfaction, sacrifice, surprise: three small steps create one giant leap into the experience economy**, Strategy and Leadership, VOL. 1, NO 28, pp. 18-23.
- PrasanshaKumari, J.A., 2016, **Possibility of Agritourism Development for Sustainable Rural Development in Sri Lanka**, Journal of Humanities and Social Science, VOL. 21, NO 8, pp. 12-16 .
- Rogerson, C.M., and Rogerson, J. M., 2014, **Agritourism and Local Economic Development in South Africa Bulletin of Geography**, Socio-Economic Series, VOL. 26, pp. 93-106.
- Tung, V.W.S. and Ritchie, J.R.B., 2011, **exploring the essence of memorable tourism experiences**, Annals of Tourism Research, VOL. 38, NO 4, pp.1367-1386.
- Yang, L., 2012, **Impacts and Challenges in Agritourism Development in Yunnan, China**, Tourism Planning & Development, VOL. 9, No 4, pp. 369-381.